

Березняк, Є. С. Його доля – і звичайна, і героїчна: [спогади про В. О. Сухомлинського] / Є. С. Березняк // Вибрані педагогічні праці : у 3-х т. / за ред. М. Д. Ярмаченка. – 2-ге вид., доповн. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Т. 2. – С. 188–198.

ЙОГО ДОЛЯ - І ЗВИЧАЙНА, І ГЕРОЇЧНА

Звичайна для людей його покоління, в життя яких увірвалася війна. Довелося Василю Олександровичу полишити мирну педагогічну роботу і стати на захист Батьківщини.

У жорстокому бою в зимовий вечір 1942 року під Ржевом Сухомлинський, замінивши вбитого командира, підняв роту в атаку, кілька осколків вп'ялися в його тіло. Лікарі втратили будь-яку надію, що цей ледь живий політрук підніметься на ноги. Вижив! Тяжке поранення повернуло його до школи. І з цього часу розкриваються героїчні сторінки його творчої трудової педагогічної діяльності.

Василя Олександровича я знав упродовж багатьох років. У роки розквіту його педагогічного таланту, обіймаючи тоді посаду начальника управління шкіл Міністерства освіти, я часто бував у керованій ним Павлівській школі, листувався з ним. В одному з листів він писав: «Мені хотілося б висловити одне побажання. Хотілося б, щоб Ви написали статтю про особу вчителя, про його моральне право виховувати, про його духовне багатство. Перекоаний, що вчителю треба знати в десять, в двадцять разів більше, ніж; написано в підручнику. А скільки, на жаль, є вчителів, які й підручника до ладу не знають. Від учителя залежить усе, от і хотілося б, щоб Ви показали вчителів, які живуть багатим духовним життям... Вчителів, які, віддаючи щодня по краплині, беруть з книг по десять краплин».

У той час я не думав, що це побажання мені випаде виконати, відкриваючи книгу про життя і творчість самого вчителя Сухомлинського.

Для мене він був не лише директором Павлівської школи, видатним педагогом. Він був дорогим колегам-товаришам, своїм учням тим, що був справжньою людиною. Недарма Василь Олександрович ці два слова – «справжня людина» – виніс у заголовок однієї з останніх своїх праць.

Серед багатьох рис такої людини він особливо підкреслював уміння дорожити святинями Вітчизни. До цієї теми він багато разів повертається у своїх працях, сам він до кінця життя був прикладом людини, яка віддала всього себе людям, народу, Вітчизні.

Пам'ятним для делегатів III з'їзду вчителів України залишився його яскравий виступ: «Вища педагогічна мудрість нашої професії полягає у тому, щоб у серці кожної людини, яку ми виховуємо, найдорожчою святинєю стала наша Вітчизна, щоб у кожній юній, душі в мініатюрі відтворити цю святиню і духовну серцевину людини – обов'язок перед Батьківщиною. Від нас залежить, щоб кожен наш вихованець розумів і серцем відчував велику істину: Батьківщина без мене обійтись може, я ж без неї – ні».

У листі, який ми згадували, Василь Олександрович писав: «З великим інтересом прочитав в «Комсомольській правді» розповідь про Ваші героїчні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни».

У дружній розмові, яка відбулася невдовзі після одержання листа, пригадав мені про необхідність широкого використання у військово-патріотичному вихованні молоді героїчних публікацій, кінофільму «Майор Вихор», розповідей про звитяжний подвиг групи військових розвідників, що врятували Краків.

Це побажання ось уже упродовж кількох десятиріч намагаюся реалізувати. Про це свідчать мої книги «Я – Голос», «Пароль «Dum Spiго», «Операція «Голос», видані українською, російською, польською, болгарською, узбецькою мовами загальним тиражем близько двох мільйонів. Мільйони

громадян слухали мої розповіді про героїзм наших людей в роки Великої Вітчизняної війни по радіо і телебаченню. У свій час мені довелося зустрічатися з особовим складом знаменитої Військової академії ім. Фрунзе, Академії СБ України, Академії Збройних Сил України, військових інститутів, училищ, з студентами Київського і Краківського університетів, Харківського і Київського політехнічних інститутів, Київського, Харківського, Запорізького, Сімферопольського, Дрогобицького та інших педагогічних інститутів, з робітниками Київського заводу «Арсенал» і Краківського металургійного комбінату, десятками тисяч школярів, солдатів і офіцерів, робітників і колгоспників.

Я завжди у розмові з молоддю звертаюся до багатої спадщини і думок педагога Василя Олександровича.

З ініціативи і під керівництвом Василя Олександровича в Павлівській школі був створений чудовий музей бойової і трудової слави односельців, який став центром військово-патріотичного і трудового виховання шкільної молоді. Сухомлинський вважав, що чи не головним у виховній роботі з учнями є донесення до їхньої свідомості яскравих прикладів з життя видатних людей, справжніх героїв війни і праці, щоб кожна дитина усвідомила, для чого їй потрібні знання, захопилася жадобою до знань.

Добре пам'ятаю свій перший приїзд по Павлівській школі. Мене приємно вразив домашній затишок – килими, багато квітів на підставках, зроблених дітьми, скромні домашні доріжки, все, що наближало школу до рідного дому і відповідало девізу Василя Олександровича «школа – рідний дім». Кожне панно, стенд, плакат у його школі мали яскраво виражену ідею. Ось деякі з них: «Без матері немає ні поета, ні героя», «Люби свою рідну мову», «Чи прочитав ці книжки?» «Дружба і любов – це благородні почуття, притаманні лише чесним людям» та інші. Невеликого розміру, красиво і дотепно оформлені стіннівки з назвами «Сонечко», «Ранок», «Світанок» – дитяча творчість, наприклад, «У час зимових канікул я годувала синичок» і малюнок, дитячі віршики, казки, дописи про трудові справи школярів, дружні шаржі.

Василя Олександровича завжди непокоїла проблема виховання у дітей відповідального ставлення до навчання і праці. Трудове виховання, вважав він, має розпочинатися в сім'ї у ранньому віці, продовжуватись у школі, за партою. Найголовніше і, мабуть, найважче – досягти, щоб і маленька дитина, підліток і юнак соромились свого неробства, ставилися з презирством до ледарства. Праця – це стежка, йдучи по якій, людина піднімається до вершини морального благородства.

Вихідною позицією вченого у розв'язанні проблем трудового виховання є ідея поєднання навчання з продуктивною працею. Інтереси всебічного розвитку особистості, писав він, вимагають, щоб життя школяра було не тільки інтелектуальним, а й важким у прямому розумінні цього поняття. Дитяча праця – це напруження фізичних і духовних, вольових і моральних сил, в якій підростаюча людина виявляє себе як особистість, як член суспільства, як громадянин. Справа полягає не тільки в тому, щоб сформувані у молодого покоління вміння виробляти матеріальні цінності. Головне – виховати природну потребу в праці як моральну якість нової людини. В основі всебічного розвитку особистості лежить глибоке переплетіння і взаємне проникнення розумового, морального, трудового, естетичного й фізичного виховання; всі ці сторони виховання мають являти собою єдиний і цілісний процес. Праця лише тоді стає виховною силою, коли вона збагачує інтелектуальне життя, наповнює багатогранним змістом розумові, творчі інтереси, одухотворяє моральну цілісність і підносить естетичну красу особистості й колективу.

Василь Олександрович неодноразово висловлював думку про те, що вчителі мають створювати такі виховні ситуації, які допомагатимуть дитині виявити свої моральні сили, здібності. Немалий його вклад у розробку проблем розумового, морального, естетичного і фізичного виховання, виховання дітей у сім'ї.

Характерною в діяльності педагогічного колективу Павлівської школи була макарєнківська оптимістична концепція у підході до виховання. Повага до людської гідності, безмежна віра в його сили і можливості поєднувалися з розумною вимогливістю, врахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Повага і довір'я до учня, розумне його заохочення нерідко мають вирішальне значення для виправлення поведінки, поліпшення навчання.

Доброта... Ми рідко говоримо про цю прекрасну якість людини. І даремно. Розмова про доброту – це розмова про гуманізм, який у нашому суспільстві має бути збагачений правилами співжиття.

Неможливо уявити собі гармонійно розвинену особистість, якій не притаманна доброта. А вона формується в дитинстві, коли людина особливо яскраво сприймає світ, коли її психіка ще не зазнала негативних нашарувань життєвого досвіду. У доброті до дитини закладається її майбутня людяність. Цю ідею завжди сповідували директор і вчителі Павлиської школи.

Василь Олександрович постійно дбав про поліпшення мовної грамотності учнів, виховання любові до рідної мови, він завжди підкреслював, що мова – то бездонна криниця, слід дбати, щоб вона завжди була чистою, щоб її багатство було відкрите для дітей з перших кроків їхнього життя, щоб слово стало могутнім знаряддям виховання любові до Батьківщини, рідної землі.

У своїх працях Василь Олександрович неодноразово підкреслював величезну роль книги – найціннішого джерела духовної культури в діяльності кожного вчителя.

Є на Полтавщині, в місті Хоролі, писав він у листі до мене, чудова людина – вчитель української мови і літератури Карпо Остапович Ходосов. Це справжній педагог. У нього багатюща бібліотека. Саме його начитаність є тим магнітом, що притягає до нього учнів.

Я не можу собі уявити дня без того, щоб не прочитати хоч півсотні сторінок. Не можу собі уявити своєї місії голови вихователя школи без того, щоб у моїй особистій бібліотеці не було всіх книг з того золотого фонду, який мусить бути прочитаний учнями.

Василь Олександрович вважав, що успіхів у вихованні дітей можна досягти лише в тісній співпраці з сім'єю. За його переконанням, педагогіка має бути наукою для всіх: і для вчителів, і для батьків. Кожному батькові і матері треба дати мінімум педагогічних знань. Для цього слід створювати батьківські школи, куди батьки мають записуватися ще до того, як їхня дитина прийде в перший клас, і відвідувати заняття до закінчення нею школи. У школі, якою він керував, ці заняття відвідували 95-98 відсотків батьків.

Василь Олександрович визнавав три культу: культ Вітчизни, культ Книги, культ Матері. З великою любов'ю в його школі був створений зал Матері, учні посадили і старанно доглядали алею Матері.

Мені часто доводиться бувати в Польщі, серед святкових днів календаря в цій країні є День Матері.

У цей день депутат сейму, міністр, академік, шахтар і металург, хлібороб, лікар, вчитель, відклавши всі свої справи, навіть термінові, поспішають до найвіддаленіших сіл, де народилися, щоб припасти до руки трудівниці-матері, вручити їй квіти, піднести подарунки. Як добре було б скористатися ідеями Василя Олександровича і досвідом наших сусідів, адже це вкрай потрібно нам сьогодні.

Пригадую свою досить тривалу, плідну розмову в Міністерстві освіти з Василем Олександровичем про оцінювання та облік знань учнів. Один із головних недоліків існуючої системи, вважав він, полягає в тому, що оцінка, яку отримав учень, як правило, відбиває результат роботи (фактичні знання) і далеко не завжди – зусилля учня, його старання. Адже не у всіх учнів однакові здібності, не всі однаково швидко можуть осмислити, запам'ятати матеріал. Є учні, і їх немало, яким, щоб одержати трійку, треба докласти великих зусиль, тоді як окремим учням оцінка «чотири» і навіть «п'ять» дається без особливих зусиль. Якщо оцінюється лише результат навчання, то в такий спосіб недооцінюються зусилля слабких учнів, що зменшує їхню віру в свої сили і можливості. Зрозуміло, це не означає, що оцінка знань завжди має ставитись залежно від того, скільки учень доклав на це зусиль, вона має відбивати фактичний рівень знань, але вчитель повинен знайти спосіб, щоб належним чином також оцінити зусилля кожного учня. Якщо, наприклад, учень старанно працював над виконанням домашнього завдання, але виконав його лише на трійку, учитель, поставивши оцінку, може зробити такий запис: «Ти працював

старанно». А в окремих випадках, ставлячи «чотири», може зауважити: «Ти працював недостатньо, міг би домогтися кращого результату». Це, безумовно, стимулюватиме учня. І ще. Здається, що чимало вчителів, класних керівників і вихователів, зауважував Василь Олександрович, прикро помиляються, вимагаючи від учнів однакового ставлення до всіх предметів. Досвід переконує, що окремі відмінники в інституті чи технікумі, та й просто в житті, виявляються досить пересічними людьми, і, навпаки, ті що виявляють підвищений інтерес до окремих предметів, мають далеко кращі успіхи, інколи стають яскравими особистостями. Повністю поділяю його думку про те, що не слід вимагати від учнів, зокрема старшокласників, щоб вони ділили свої зусилля порівну між науками. Завдання, очевидно, полягає в тому, щоб вчасно помічати й стимулювати розвиток інтересу, захопленість учнів тим чи іншим предметом або кількома предметами, не давати згаснути цьому інтересу.

Якось, побувавши на уроці літератури, він занепокоївся: «Немає запитань до вчителя». А це безпомилковий барометр спаду інтересу до знань.

Уже тоді Василь Олександрович побачив те, що дедалі більше ставало розповсюдженим явищем, бідою нашої школи. Хвороба ця особливо загострилася сьогодні. Чому, чим пояснити різкий спад інтересу в учнів до навчання, і навіть у кращій частині? З цими запитаннями звернулися до одинадцятикласників однієї з київських шкіл.

Відповідь була однозначною: а хіба ви не знаєте, що високої кваліфікації робітники, інженери, вчителі і лікарі, які вчилися по 15-16 років, – найбідніші люди в нашій державі?

Досить вагома аргументація. Але це далеко не все, що породжує негативізм, байдуже ставлення до навчання. Вельми вагомими причинами є також і невизначеність, плутанина, подекуди фальш у нових програмах, убогість і нестача підручників; суттєві недоліки в системі підвищення фахового і методичного рівня вчителів, керівників шкіл тощо. У свій час досвід В. О. Сухомлинського як директора школи всебічно вивчався управлінням шкіл. Міністерство освіти рекомендувало органам освіти, керівникам шкіл, методичним службам широко використовувати його в практичній діяльності.

Пам'ятаю зустріч і розмову з Василем Олександровичем перед засіданням колегії міністерства. Розмова точилася навколо питання: яким має бути директор школи, якими якостями він має вирізнятися.

Замислившись на якийсь час, він відповів: думаю, яким повинен бути директор, знають усі, значно складнішим є питання, як стати таким директором, як реалізувати якості, якими він має володіти, як згуртувати навколо себе колектив, знайти в кожного вчителя цікаві починання, позитивний досвід, як на підставі глибокого аналізу діяльності школи визначити найближчі та перспективні стратегічні завдання, як навчитися раціонально використовувати свій час і час своїх колег тощо.

Багатий досвід керівної діяльності В. О. Сухомлинського широко упроваджувався в практику. Добре пам'ятаю послідовників Василя Олександровича – Героя Соціалістичної Праці, директора Богданівської середньої школи Кіровоградської області І. Г. Ткаченка, директора Новопразької середньої школи цієї ж області, заслуженого вчителя України Ф. Ф. Оксанича, директора Сахнівської середньої школи Черкаської області, народного вчителя О. А. Захаренка, директора Гадяцької школи-інтернату Полтавської області, Героя Соціалістичної Праці М. К. Андрієвського та багатьох інших.

Широкому впровадженню в практику досвіду директора школи Василя Олександровича Сухомлинського сприяли часті публікації його праць у педагогічній пресі. Шкода, але зараз спостерігається помітне зменшення шкіл, педагогічних колективів, які використовують у своїй діяльності творчу спадщину вченого. І не вина в цьому керівників шкіл і вчителів. Деформації, кризові явища в системі освіти – в цьому причина.

І все ж і в наш час були і сьогодні є чимало талановитих керівників шкіл, педагогічних колективів, які творчо використовують педагогічну спадщину Сухомлинського.

У вересні 1996 року Українському коледжу м. Києва постановою Кабінету

Міністрів України присвоєно ім'я Василя Олександровича Сухомлинського. Цій події передувала велика, наполеглива робота педагогічного колективу і, зокрема, директора коледжу – кандидата педагогічних наук України, члена-кореспондента Академії педагогічних наук Василю Миколаївні Хайруліної.

Кілька років потрібно було Василю Миколаївні для створення високопрофесійного педагогічного колективу, який сповідує ідеї Василя Олександровича і здатний розв'язувати найскладніші проблеми навчально-виховного процесу (до речі, у цьому колективі працюють один професор, 6 кандидатів педагогічних наук, 26 вчителів вищої кваліфікації, 8 вчителів-методистів, 6 старших вчителів).

— Формування в учнів громадянської позиції, власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за власні дії, долю суспільства і людства.

— Забезпечення умов для саморозвитку, самореалізації особистості та опанування учнями системою знань про природу, людину, суспільство.

— Досягнення нової якості загальноосвітньої та загальнокультурної підготовки учнів, що передбачає гармонійний розвиток особистості, її здібностей, інтересів та обдаровань.

— Формування в учнів практичних умінь і навиків для науково-дослідної діяльності.

Дуже схожі ці пріоритети на завдання, над реалізацією яких працював Василь Сухомлинський і педагогічний колектив Павлівської школи.

В Українському коледжі створено музей В. О. Сухомлинського; кожного року у вересні в коледжі широко відзначається його день народження, проводяться науково-практичні конференції, семінари з творчого використання ідей вченого.

Василь Олександрович завжди жив життям народу, разом з народом, своїми односельцями і колегами, переживав з ними численні деформації в нашому суспільстві.

Найбільшим злом він вважав байдужість до корінних інтересів народу, до долі людей. Викриваючи примирення з потворними явищами життя, він дбав про виховання у дітей чуйності – одне до одного, до товаришів, старших, до батьків, особливо до матері, до хворих і старих. Його погляди на життя, на байдуже ставлення до знедолених, до злиденного життя, до несправедливості я завжди поділяв і поділяю зараз.

А скільки, на жаль, тепер потворних явищ у нашому житті? Як би сьогодні реагував, оцінював вчений ті процеси, які зумовили зубожіння і злиденне життя мільйонів наших людей, занепад освіти, культури, охорони здоров'я, пограбування народу, бурхливу поляризацію суспільства, зростання злочинства, зокрема серед дітей і молоді, наркоманії тощо.

Василь Олександрович знайшов своє продовження в сотнях і тисячах вчителів, керівників шкіл, вчених, які творчо використовують його ідеї, він знайшов своє продовження в своїх павлівських вихованцях і їхніх справах. Багато з його вихованців стали знатними хліборобами, робітниками, лікарями, вчителями – людьми працюючими, справжніми патріотами України.

Його книжки, видані багатьма мовами світу понад двадцятимільйонним тиражем, розійшлися по всьому світу. Крім країн, які входили до складу Радянського Союзу, їх читають у Японії, Індії, Фінляндії, Португалії. Бачив я його книги в Польщі, Болгарії, Німеччині, Чилі.

Василь Олександрович був надзвичайно вольова, допитлива, енергійна людина, працелюб до самозабуття, з нестерпним прагненням до знань, до нового, прогресивного. Він був справді новатор у педагогіці. Ось чому і піднявся від сільського вчителя на високий п'єдестал вченого – Героя Праці, віддавши усього себе улюбленій справі, а серце своє – дітям.